
EDMUND BURKE'ÜN TARİH GÖRÜŞÜ*

John C. Weston, JR.

Çev.: Nasuh Uslu**

Benim bildiğim kadarıyla Edmund Burke'ün tarih teorisiyle ilgili daha önce bir çalışma yapılmadı.¹ Bu durumu haklılaştırabilecek temel iki tane se-

---

* Subrata Mukherje ve Sushila Ramaswamy (edit), *Great Western Political Thinkers*, "Edmund Burke's View of History" John C. Weston, Jr, Deep and Deep Publ., New Delhi, s.188-202.

** Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü.

¹ Aşağıdaki bölüm, bu çalışmanın, Burke'ün düşüncesi konusundaki diğer çalışmalarla ilişkisini kaba hatlarıyla vermektedir: (1) Bu çalışma, *Edmund Burke: A Historical Study (Edmund Burke: Bir Tarihsel Çalışma)* (Londra, 1867) (ss. 20-23, 150-151, 309-10) kitabında John Morley tarafından ile-ri sürülen Burke'ün bir tür faydacı olduğu görüşüne karşı çıkar ve Burke'ün tarih görüşüne atıfta bulunarak, niçin Morley'in (ss. 49-50), Burke'ü her zaman, "ahlakî ve doğru bir denge içinde olan... mevcut gelenek ve âdetleri" karıştıran bir kişi olarak gördüğünü açıklamak için Morley'in çalışmasının ötesine geçer. (2) Burke'ün politikası konusunda belki en iyi yorumcu olan John MacCunn, Burke'ün tarih görüşünü diğer bütün yazarlardan daha kapsamlı bir şekilde ele alır; fakat Burke'ün tarihsel kavramlarının bir çoğu bu kişi tarafından açık hâle getirilmemiştir ve sanırım bu çalışma, temel problemi, yani Burke'ün "organik" ve ilahî gelişme kavramı ile değişikliğin en yakın ortaya çıkarıcı nedeni olarak insan aklı kavramının birbiriyle uyuşturulması problemini, MacCunn'inkinden daha açık bir şekilde çözmüştür. Bkz. MacCunn, *The Political Philosophy of Burke (Burke'ün Siyasî Felsefesi)* (Londra, 1913), ss. 50-67, 86-91, 101-3. (3) Alfred Cobban, Burke'de "(gerçekçilerin) muhakemesinin yerine kullanışlılığın geçtiğine ve kullanışlılık konusunda Burke'ün tarih okuduğuna inanır. Bkz. *Edmund Burk and the Revolt against the Eigtheenth Century (Edmund Burke ve On Sekizinci Yüzyıla Başkaldırı)* (Londra, 1929), ss.

bep bulunmaktadır. Birincisi, bazılarının iddia ettiği gibi, Burke, Romantik tarih teorisinin "temel kurucusu" olduğu için,² onun tarih teorisi, Roman-tizm olarak isimlendirilen karmaşık düşünce ve duygu çağrışımının bir boyutu olarak fikirler tarihinde önemli bir yere sahiptir. İkinci sebep, Burke'ün hemen hemen bütün siyasetinin, onun tarih görüşüne dayanması ya da en azından, tarih görüşü tarafından açıklanabilmesidir.

Tarih görüşleri konusundaki çoğu analizler, kendilerini ilerleme düşün-celerine hasretmişlerdir. Biz soruyoruz, belli bir kişi ilerlemeye inanmakta mıdır? Çoğu modern düşünür ilerlemenin belli bir türüne inandığı için, bu sorunun cevabı, belli bir kişinin inandığı ilerleme türünün tanımı bakımın-dan önem kazanmaktadır. Benzer şekilde, Burke'ün tarih görüşünü analiz ederken, karşılaştırma ve kaynak üzerinde değil, tanım üzerinde vurgu ya-parak Burke'ün, kendi çağındaki çoğu düşünürün sahip olduğu ilerleme fik-rinden farklı ve çoğu detay konuda bu fikirlere zıt olacak derecede çok sı-nırlı ve kısıtlı bir ilerleme fikrine sahip olduğunu göstermeye çalışacağım. Burke'ün oldukça kısıtlı ilerleme fikri, ulusal kurumların ve yasaların sürekli gelişimi ve iyileştirilmesiyle ilgili olduğu için, bir sonraki adım çerçevesinde,

---

85-96; Cobban burada Burke'ün tarih görüşünü kısaca formüle eder. Bu çalışma, Burke'ün öz-gür iradeye olan inancını vurgulayarak, Cobban'ın, Burke'ün "olan şeylerin Tanrı tarafından emredildiğini" söylediği iddiasını reddeder; başka bir deyişle Cobban'ın, Burke'ün Tanrı ile tarihi birbiriyle özdeşleştirdiği görüşünü reddeder. (4) Bu çalışma, Charles E. Vaughan'ın, "Burke, hiçbir zaman ilerleme fikrine ulaşmadığı için, adalet ile pratik çarelerin onun siste-minde birbiriyle uyumadığı" yönündeki görüşünü de çürütür. Bkz. *Studies in the History of Political Philosophy (Siyasî Felsefe Tarihiyle İlgili Çalışmalar)* (Manchester, 1939), II, 59. Bu çürütme işini, soyut doğru ile tarihsel gelişmeyi birbiriyle ilişkilendiren Burke'ün ilerleme teorisini geliştirerek yapar: yine Vaughan'ın, Burke'ün "Anayasaya başvurmasının, pratik çare ile ilgili bir-çok argüman arasında sadece bir tanesini oluşturduğu" görüşünü de çürütür (ibid., s. 13). (5) Bu çalışma, Ernest Barker'ın, kendisinin "Burke'ün felsefesinin temel dayanağı" olarak isimlendirdiği, Burke'ün ilahî tarihsel gelişim kavramıyla ilgili ortaya koyduğu güzel, fakat kısa açıklamayı daha da geliştirir. Bkz. *Essays on Government (Hükümet Konusunda Çalışmalar)* (Oxford, 1945), ss. 233-234. Çalışma, ayrıca Burke'ün düşüncesini "tarihsel romantizm" olarak betimlerken Barker'ın neyi kas-tettiğini de açıklar (ibid., s. 226). (6) Bu çalışma, Burke'ün, "teorinin nihaî üstünlüğünü", yani do-ğal hakkı tanımadığını reddederek ve Burke'ün, tarihi "laikleştirdiği", yani bütün olaylarda Tanrı-nın iradesinin gerçekleştirildiğini gördüğü görüşünü reddederek, Leo Strauss'un *Natural Right and History (Doğal Hak ve Tarih)* kitabının ele aldığı bazı konulara kısmen değinir (ibid., ss. 311-12, 317-18). (7) Bu çalışma, Charles Parkin'in, *the Moral Basis of Burke's Political Thought (Burke'ün Siyasî Düşüncesinin Ahlakî Temeli)* (Cambridge University Press, 1956) kitabında vurguladığı ahlakî değerle-rin tarihsel süreç içerisinde nasıl uygulandığını açıklar. Parkin, Burke'ün tarih görüşünü doğru, fakat yetersiz şekilde geliştirir (ibid., ss. 121-23, 125-30); bu çalışma, Parkin'in kitabının son bölü-mündeki ilk yedi satırın açıklanması olarak görülebilir.

² Eduard Fueter, *Historie de Phistoriographic moderne*, (çev. Emile Jeanmaire) (Paris, 1914, ss. 524-25. Aynı zamanda bkz. Benedetto Croce, *Theory and History of Historiography*, (çev. D. Ainslie) (Londra, 1921), s. 31.

soyut olarak Burke'ün anayasal tarih görüşüyle ve somut olarak da İngiliz anayasal tarihiyle ilgili bir analiz ortaya koyacağım. Burke'ün tarih görüşü, en ileri düzeyde Fransız Devrimi tarafından test edildiği ve bu olay tarafından değiştirildiği ve sarsıldığı için de son bölümde, onun tarih görüşüyle ilgili olması nedeniyle, onun Fransız Devrimiyle ilgili görüşünü tartışacağım.

I

Burke'ün tarih görüşü, belli bir toplumun ya da ulusun sınırları dışına taşmaz. Dr. William Robertson'a gönderdiği bir mektupta Burke, modern insanın, mevcut dünya üzerindeki toplumlara şöyle bir bakarak, insanlığın geçirdiği her bir "barbarlık aşamasını" ve her bir "gelişme tarzını" görebileceğini belirtmiş,³ fakat hiçbir zaman genel tarihteki herhangi bir ilerleme şekliyle ilgili bir görüş ortaya koymamıştır. Burke, genel tarihten bahsettiği zaman, hepsinin uyduğu tek bir gelişme ilkesine atıfta bulunmaksızın, aynı ulus gruplarını ya da gelişmenin değişik aşamalarındaki ulus gruplarını kastetmiştir. Hastings'in duruşmasının açılış gününde yaptığı konuşma sırasında, Asya'nın "genel çürümesi" ile Avrupa'nın "evrensel gelişmesinin" aynı anda gerçekleşmesi olgusundan bahsetmiştir.⁴ Değişik zamanlarda ilk bakışta bir evrensel ilerleme fikrine dayanır görünen açıklamalarda bulunmuştur: "insanlık aydınlandığı ölçüde, hangi şart altında olursa olsun dinî eziyet fikri, neredeyse evrensel düzeyde bütün iyi ve düşünen insanlar tarafından çürütülmüştür" (VI, 336). Fakat daha dikkatli bir inceleme, Burke'ün, her zaman belli bir toplum içindeki bir ilerleme şekline atıfta bulunduğunu ortaya koyacaktır. Burke'ün kafasında ilerleme sadece "Hıristiyan dünyanın ülkeleriyle" (V, 373) ilgili bir şeydi ve Burke, Avrupa'yı aynı kaderi ve özellikleri paylaşan bir uluslar topluluğu (V, 318-320) olarak görürken, onun ilerleme fikri, daha özeldir İngiltere'nin kurumlarını dikkate alıyordu ki, görüşünün bu boyutu aynı olarak ele alınacaktır.

Burke, birçok bakımdan önceki çağlardan daha gelişmiş bir çağda yaşadığına inanıyordu. "Tarih konusunu donatan onca uzun çağlar serisinden hiçbiri, Fransız devriminden önceki dönemde Avrupa'nın olduğu kadar manevî göze sunulmuş bir gösteri niteliğinde güzel ve yüce değildi" (V, 121-122).⁵ Fakat o çağ, yaygın bir şekilde "aydınlanma" ve düzenleme çağı ola-

³ Edmund Burke, *Correspondence of the Right Honourable Edmund Burke*, der. Charles William, Earl Fitzwilliam ve Sir Richard Burke (Londra, 1844), II, 162-63 – bundan sonra *Corr.* olarak geçecek.

⁴ *The Works of the Right Honourable Edmund Burke* (Boston, 1871). IX, 350.; bundan sonra kitabın cilt ve sayfa numaraları metin içerisinde parantez içinde verilecek ve dipnotlarda *Works* olarak geçecek.

⁵ Onun kendi çağının aydınlanmasının ve gelişmişliğinin farkında olduğunun başka göstergeleri için bkz. *Works*, II, 406.

rak bilinmekteydi. Hume ile Voltaire ve filozoflar ile dönemin çoğu düşünürü buna inanmıştı. Burke'ün görüşünü onlarinkinden ayıran şey, onun çağın yüksek gelişme seviyesine nasıl ulaştığıyla ilgili düşüncesidir. Rasyonalizmin ilk başlangıçlarıyla birlikte ve Descartes ile Bacon'ın zamanında ortaya çıkan yeni bilimle birlikte Rönesans sırasında ilerleme aniden başlamışken, aydınlanma çağının düşünürlerinin çoğu vahiy kökenli bir tarih görüşüne sahip olmuşlardır. Bu düşünürler, Roma İmparatorluğunun çöküşü ile modern bilimin ortaya çıkışı arasındaki dönemi, her tür ilerlemenin zıddına barbarizm, bâtil inanç ve tiranlık çağı olarak görmüşlerdir. Burke'ün kendisi bile bu yaygın görüşü yansıtan bir konuşma tarzına bazen kaymıştır.⁶ Fakat onun Orta Çağlarla ilgili sabit görüşü, eleştirel, fakat ciddi bir takdir niteliğinde olmuştur. Burke, bir keresinde doğal hukuk konusunda açık bir takdirle St. Thomas Aquinas'tan alıntı yapmış ve ironik bir şekilde "onikinci yüzyılın karanlığının, onsekizinci yüzyılın aydınlığına karşı yükseldiğini" belirtmiştir.⁷ Yine Burke, "ondördüncü yüzyıl düşüncesinin cömertlik ve yüceliğinden" (III, 344) ve "feodal toplumda gelişen ruhtan ve yüce özgürlükten" (II, 331) yazılarında bahsetmiştir. Kendisinin *Reflections (Düşünceler)* kitabında uzun bir bölümü, modern Avrupa'nın takdir edilen ruhunun, genel olarak "derebeyine sadakati"ni eski feodal ve şövalyelik ruhundan" (III, 332-37) ortaya çıktığı görüşüne ayırmıştır. Yakalanması gereken önemli gerçek, Burke'ün, şu anda mevcut olanın, sadece son yüzelli ya da iki yüzyılın değil, bütün bir geçmişin sonucu olduğunu düşündüğüdür. Burke, *sürekli* ilerlemeye, yani "etkisi altında dünyanın bize ait kısmının çok uzun zamandan beri geliştiği ve ileriye dönük gelişme durumu içinde olduğu nesnelere düzenliliğine" inanmıştı.⁸ Bu *sürekli* ya da "ileriye dönük gelişme durumuna" inanç, Burke'ün bizim sonra ele alacağımız toplumun gelişmesi ve kalkınması teorisinin bir parçasıdır.

Acaba bu ilerlemenin içeriği neydi? İnsanın durumunun hangi özellikleri gelişmiştir? Burke, ilerleme alanlarını keskin bir şekilde sınırlandırır. O, yavaşlayan bilgeliğin daha da geliştiğine inanmamıştır:

Lord Coke, hukukun, o dönemde (III. Edward döneminde) daha öncelerde olduğu gibi iyi anlaşıldığını ve moda jargon, günümüzdekilerin, dünya üzerindeki bütün bilgeliği kendilerine almış olduğu yönünde olsa da şu

⁶ *Hansard's Parliamentary History*, XIX, 202; XXII, 222 (bundan sonra Hansard olarak geçecek); ve özellikle *Works*, II, 389-90.

⁷ *Hansard*, XXI, 720.

⁸ *Corr.*, IV, 138.

anda olduğu gibi o dönemde de hukuk, kilise ve devlet alanında büyük adamların olduğunu söylemiştir.⁹

Burke, geçmişin bazı dönemlerinde yaşayan bilgelik birikiminin daha fazla olduğuna inanma eğilimi içinde bile olmuştur; kendi çağının, cehaletle ön plana çıktığı görüşünü ortaya koyan en azından iki pasaj bulunmaktadır.¹⁰ O, onun "felsefi" olarak isimlendirdiği, bizim "psikolojik" olarak isimlendirebileceğimiz mutlulukta herhangi bir gelişme olup olmadığını belirleme olasılığını yadsımıştır (V, 135-36). Burke, yine önemli ve temel nitelikte yeni ahlaki doğruların keşfedilmesinde ilerleme olduğuna inanmamıştır:

Bizler (yani İngilizler), ahlak konusunda ve biz doğmadan çok önce anlaşılmiş olan ve mezar, çamurunu bizim küstahlığımız üzerine yığıldıktan ve sessiz türbe, kendi yasasını bizim arsız gevezeliğimiz üzerine empoze ettikten sonra (III, 345) da anlaşılacak olan büyük yönetim ilkelinde, özgürlük fikirlerinde keşifler yapmadığımızı biliriz ve bu konularda hiçbir keşfin yapılmadığını düşünürüz.¹¹

Bütün bu Burke'e ait yaşayan hikmetteki gelişmeyi, "felsefi" mutluluğu ve ahlaki doğruların keşfini reddetmeler, onun söylevlerinde, broşürlerinde ve Jacoben karşıtı kampanyası sırasındaki konuşmalarında bulunmaktadır. O, bu tür ilerlemeyi reddetmiştir, çünkü o dönemde, geleneksel değerler lehinde ve yeni "aydınlanmacı" fikirler aleyhinde bir argüman geliştirmekle meşguldü. Fakat bu aynı dönemde Burke, insan hayatının geliştiğini düşündüğü bazı yönleri üzerinde durmuştur. O, "en düşük düzeyde bir tereddüt olmaksızın" "insan canlısının" mutluluğunun, "bir bütün olarak aşırı derecede iyileştirilmiş olduğunu" (V, 135-36) ileri sürmüş ve bu yargısını çalışmış kesimlerin gelişmiş yemek kültürüne dayandırmıştır. Burke, o dönemde, modern insanın, geçmişte olduğundan daha rahat yaşadığına inanmıştı. Başka bir deyişle Burke, maddi ilerlemeye inanmaktaydı. İkinci olarak o, "modern hayatı aydınlatan ve güzelleştiren bilim, sanat ve edebiyataki gelişmelere" (III, 364) de inanmıştı. Fakat kendisinin, mevcut gelişmenin, sadece Bacon'ın döneminde ortaya çıkanların değil, bütün önceki gelişmelerin bir sonucu olduğu yönündeki karakteristik görüşüne uygun olarak Burke, İngiltere'deki mevcut gelişmeyi onüçüncü ve ondördüncü yüzyıldan beri çok az değişmiş olan İngiltere üniversitelerine ve bu üniversitelerin, İngilizlerin, "bilimin ve edebiyatın sonuçlarını alma, geliştirme ve her şeyin üstünde koruma" (III, 364) yeteneğine sahip olduğunu düşündükleri "Gotik

⁹ *Hansard*, XXX, 642-43.

¹⁰ *Ibid.*, XXVII, 1231; R. M. Milnes (der.), "Extracts of Mr. Burke's Table Talk at Crewe Hall", *Philobiblon Society Miscellanies* (Londra, 1862), VII, 49.

¹¹ Aynı zamanda bkz. *ibid.*, IV, 150.

ve dinî eğitimine" atfetmiştir. Burke, ilerlemeyi yaşamın ikinci bir alanında, fizikî doğa, sanat ve edebiyat alanlarındaki biriktirilmiş bilgi konusunda da görmüştür. Burke, Roma klasiklerine duyduğu aşırı saygıya rağmen, geçen yüzyılı kapatmış olan klasiklerle modernler arasındaki tartışmada Bentley ile Wotton'un yanına konabilir.

Onun, modern davranış tarzlarının, "barbarlığın" hakim olduğu eski dönemlerdekinden daha kibar olduğu ve mevcut çağda "yeterli derecede şehirlilik ve davranış yumuşaklığı" olduğu yönündeki görüşleri gibi bu görüşler de onsekizinci yüzyılda oldukça yaygındı.¹² Burke'ün düşüncesinin ayırıcı bir özelliği, onun, modern devletlerin kuruluşundan beri genel olarak Avrupalı kurumların sürekli bir gelişme durumu içinde olduğu ve İngiliz anayasasının ileriye dönük şekilde geliştiği yönündeki inancıdır. Avrupalıların ve İngilizlerin, kurumlarının sürekli gelişmesi yoluyla ilerlediği görüşü, Burke'ü, sosyal kurumların kötü etkisi olmasaydı insanlığın gelişeceğine inanan Godwin gibi Romantiklerden keskin bir şekilde ayırmaktadır.

II

Şimdiye kadar ortaya konan ulusal gelişme türünün nedenlerini detaylı bir şekilde açıklamak için, öncelikle Burke'ün, üstün bir Tanrının insanlığın işleriyle ilgilendiğine inandığını göstermemiz gerekir. Bu görüş, onun yazılarında ve konuşmalarında sıklıkla görülür ve dinî konularda Burke'ün düşüncesinin Ortodoks yönü bilinen bir şeydir. Burke'ün ilahî kontrolle ilgili yaptığı atıflar, Tanrının İngiltere üzerinde yakında görülecek intikamını önceden haber verme ya da İlahî İrade konusundaki bilgisizliği kabul etme gibi konuşmasında geçen rastlantısal figürler değildir,¹³ fakat onun bu atıfları, kontrol edici bir Tanrı fikrini açık bir şekilde geliştirmektedir. Benim bu konudaki örneklerim, yine Burke'ün, muhaliflerin konumunun teorik karakteri tarafından bir karşı teori ortaya koymaya zorlandığı, onun Jacoben karşıtı kampanya yürüttüğü dönemli ilgili olacak. Burke, *Reflections (Düşünceler)* kitabında, kilise ile devletin birliği konusundaki argümanının bir parçası olarak, Tanrıyı, devletin nihaî sebebi olarak ortaya koyar: "Tabiatımızın faziletimizle mükemmelleşmesini sağlayan Tanrı, aynı zamanda bu mükemmelliğin gerekli araçlarını da irade buyurmuştur: O, bu yüzden devleti irade buyurmuştur" (III, 361). *Appeal from the New to the Old Whigs (Yenilerden Old Whig'lere Çağrı)* kitabında, toplumdaki görevlerin gönüllü olmadığını ispatlamaya çalışırken de Burke, "varlığımızın azametli Yaratıcısının, varlık düzenindeki bizim konumumuzun da Yaratıcısı olduğunu" ve O'nun, "bizi

¹² *Hansard*, XXVII, 1231.

¹³ *Ibid.*, XXIV, 1266; *Corr.*, II, 34.

kendi irademize göre değil, kendisinin iradesine göre ilahî bir taktikle" (IV, 165) düzenlediğini ve idare ettiğini ileri sürer. Burke, aynı zamanda bir ulusun hayatının gidiş yönünün, "sıradan ilahî takdirin bilinen ilerleyişinden ibaret olduğunu" tasdik etmiştir.¹⁴

İlahî irade iki şekilde gerçekleştirilir. İlahî irade, Tanrının yarattığı olan insanın doğası tarafından gerçekleştirilir. Tanrı, insanların dünyanın değişik çağları boyunca birbirlerine karışmalarını arzu ettiği için, insanların doğasına bir "göç içgüdü", bir "fetih ruhu", bir kutsal bölgelere hac yolculuğu yapma eğilimi yerleştirmiştir (VII, 248). Bu ilahî takdir görüşü, aşkın bir nitelikte olmak zorunda değildir ve Burke'ün yaşadığı yüzyılın itikadî vahdet-i vücut görüşüyle uyuşturulabilir niteliktedir. Burke, kariyerinin ilk yıllarında bazen, Newton'ın keşiflerinden ortaya çıkarılan ve Tanrıyı, iradesini, doğrudan müdahale yoluyla değil, insanın doğasının doğal işleyişleri yoluyla ortaya çıkaran (I, 115, 126-27) bir varlık olarak gören doğal din görüşlerinin etkisini göstermiştir. Burke, aynı zamanda insanın işleri üzerinde üstün bir Tanrının gücünü kabul etmiştir. O, Tanrının bazen ortaya çıkan doğrudan müdahalesini, "Tanrının, belli dönemlerde kendisiyle üstün hakimiyetini tek başına empoze ettiği geniş çaplı devrimlerdeki etkisini" (VII, 232), tanımıştır. Burke, bütün tarihsel sonuçların insan aklı tarafından ortaya çıkarılmadığının tam olarak farkındaydı; o, "sık sık insan bilgeliğini küçük düşürecek şekilde araya giren ve insan bilgeliğinin tek hakem olmaktan çok uzak olduğunu gösteren rastlantıların" farkındaydı.¹⁵ Onun yaptığı şey, tarih içinde ortaya çıkan, bilimsel temelde açıklanamayan nedenleri, "bazen ortaya çıkan müdahaleye ve Büyük Düzenleyicinin karşı koyulamaz etkisine" atıfta bulunarak açıklamasıdır:

Bu siyasi araştırmalarda (fizikî olanın zıddına) manevî nedenlerin görünüşteki gücü ile onların bilinen işleyişi arasında herhangi bir oran bulmak çoğu zaman imkansızdır. Bu yüzden biz, bu işleyişi çıplak şansa, ya da daha dine uygun (belki daha rasyonel) bir şekilde bazen ortaya çıkan müdahaleye ve Büyük Düzenleyicinin karşı konulmaz eline bağlamak zorundayız... (Buradan itibaren durumların akışının gizemli nedenleriyle ilgili bir tartışma gündeme gelmektedir). Kritik bir dönemde bir insanın ölümü, bezginliği, geri çekilmesi, gözden düşmesi, tüm bir ulus üzerinde sayısız afetlere neden olmuştur. Bir hanın kapı-

¹⁴ MacCunn, *op. cit.*, s. 99'da alıntılanmıştır. Burke'ün tarihteki ilahî takdir görüşünün daha iyi bir tartışması için bkz. Barker, *op. cit.*, ss. 233-34.

¹⁵ *Annual Register*, II. 38.

sındaki bir sıradan er, bir çocuk, bir kız talihin ve neredeyse Tabiatın yüzünü değiştirmiştir (V, 235-36).¹⁶

Burke'e göre, tarihsel olayların nihâî sebebi, doğrudan ya da dolaylı şekilde faaliyet gösteren Tanrıdır. Şans olarak görünen ve Tanrıya atfedilen açıklanamaz sebepleri bir tarafa koyarken Burke, bir devletteki olayların, "en yakın ortaya çıkarıcı neden bakımından", "insan aklının kendi isteğiyle ortaya çıkardığı ürünler" (V, 234) olduğuna inanmıştır. "Arbitrary (kendi isteğiyle)" kelimesiyle Burke, özgür olmayı ve kısıtlayıcı bağlardan kurtulmuş olmayı kastetmiştir. Burke, insanın, belli dereceye kadar ulusal olayları belirleme yeteneği ve gerçekte yükümlülüğü konusunda ısrar eder. Gerçekten Burke, sadece böyle bir inançla kendisinin uzun ve aktif siyasî kariyerini haklılaştırabilirdi. 1775 yılında kendisi Lord Rockingham'a şunları yazmıştır:

Kamu mizacının ve görüşünün bütün yönleri sadece birkaçından kaynaklanmak durumunda. Belki mizacın ve görüşün büyük kısmı böyle bir yönün sonucudur. Olaylar maddî şeyleri sağlar; zamanlar mizaçları donatır; fakat davranış tek başına bunların belli bir işe yarar bir amaç taşımalarını sağlar. Bazı belli kişilerde görülemeyen ulusa ait bir genel mizaç örneğine ben henüz rastlamadım. Eğer işler kendi haline bırakılırsa, benim açık görüşüm şu ki, bir ulus, en yüksek görkem ve refah noktasından, düzgün ve yumuşak bir şekilde en düşük aptallık ve adilik pozisyonuna inebilir... Eğer bu durumu engellemek için acılara, büyük acılara hemen katlanılmazsa böyle bir durumun o ülkenin kaderi olacağı konusundaki kanaatim tamdır.¹⁷

Burke, aynı zamanda, tarihsel araştırmalarda büyük insanların karakterlerinin göz önünde tutulması gereken önemli şeyler olduğunu, çünkü "bu kişilerin bir devlet içerisinde yol işaretleri ve sınır taşları niteliğine olduğunu" ve "bu tür kişilerin bir saraydaki ya da bir ulus içerisindeki itibarlarının, bütün kamusal tedbirlerin tek nedeni olduğunu" (II, 65) belirtmiştir. 1796 yılında Burke, hasta yatağındaiken arkadaşı William Windham'ı siyasî çabalar içerisinde girmeye teşvik etmiştir: "Her zaman olduğu gibi şimdi de bütün her şey bireylere, az sayıda birkaç bireye dayanmalı."¹⁸ Buradaki "bütün" kelimesi, İngiltere'nin Fransa ile savaşı sırasındaki hareketleri için kul-

¹⁶ E. J. Payne, *Burke, Selected Works* (Oxford, 1892), III, 354-55. Bu kitap, son iki cümledeki ima edilenlerin kimliğinin aşağıdaki düzen içinde olduğunu belirtir: Pericles (ölüm), Coriolanus (bezginlik), Büyük Pitt (geri çekilme), I. Francis döneminde Bourbon'ların polis müdürü (gözen düşme), Sempach alanındaki Winkelreid'in Arnold'u (sıradan asker), Hannibal (çocuk), Arc'in Joan'u (kapıdaki kız).

¹⁷ *Corr.*, II, 48-49.

¹⁸ J. P. Gölson (der.), *Correspondence of Edmund Burke & William Windham* (Cambridge University Press, 1910), II, 170.

lanılmıştır ve buradaki "birkaç birey" de genç yaştaki Pitt ile Henry Dundas'tır. Birkaç yıl önce bir Fransız mülteciye gönderdiği mektupta da Burke, nihaî ilahî kontrolle ilgili inancını, bireysel çaba yükümlülüğü ve bu çabanın etkinliği konusundaki ısrarla alakalandırmıştır:

Fakat bütün bu şeylerde (yani Fransa diğerlerini yok etmekle tehdit ederken Avrupalı güçler arasındaki çekişmelerde) bir üstün eli sessizce tanımalı ve saymalıyız. Ancak bu teslimiyet ruh haleti içerisinde, her tür çabayı mahkum etmekten o kadar uzağım ki, Fransız centilmeninin gevşekliğinin yasını tutmaktayım.¹⁹

Kısaca, tarihsel olayların "en yakın ortaya çıkarıcı nedeni", insan aklıldır ve bu insanla alakalı nedenlerin işleyişinin gerekli koşulları, durumun bütün şartlarıdır –coğrafya, iklim, halkın maneviyatı, belli bir zamandaki işlerin durumu ve diğerleri. Diğer bir noktaya daha işaret edilmelidir. En yakın ortaya çıkarıcı neden olarak insan aklı, her zaman rasyonel bir şekilde işlemez, fakat sık sık arzunun, duygunun ve önyargının etkisi altında kalır: "İnsan, fizik ötesi spekülasyona dayanarak değil, kendi çıkarıyla alakalı yeterli güdüler çerçevesinde davranışta bulunur" (II, 170). Burke'un en yakın insan nedenselliği teorisinin ilginç bir teyidi şudur ki, o, siyasî argüman olarak ulusal âfetlerin nedenlerini tartışırken, tarihsel sürecin, büyük oranda entrikacı grupların entrikaları tarafından belirlendiğini tespit eder. Örneğin o, Fransız Devriminin nedenini, bir edebiyat grubu ile işadamları grubu arasındaki birlikte arar (III, 376-81).²⁰

Burke, hiçbir yerde kendisinin ilahî nedensellik ile insan nedenselliği görüşlerini açık bir şekilde uzlaştırma yoluna gitmemiş olsa da, bu görüşler uyandırılabilir ve onun ilerleme fikriyle ilişkilendirilebilirler. Burke, belli şartlar altında, ulusal kurumların geliştiğini ve bu gelişmenin, davranışların, sanatın, bilimin ve yaşamsal konforun iyileştirilmesine neden olduğunu söyleyebilecek durumdadır: (bazen gerçekleşen doğrudan müdahaleler hariç) Tanrı, araya girme anlamında bu gelişmeye neden olmaz, fakat insanlar tarafından kullanılacak durumlar sunarak ve insana bu durumlar üzerinde etkili ve avantajlı bir şekilde hareket edebilecek bir doğa bahşederek nihaî olarak bu gelişmeye neden olur. Bu görüş, Hıristiyanlığın, Tanrının her şeye kâdir olması özelliği ile insanın özgür iradesini uyuşturması tutumuyla paralellik göstermektedir. Tanrı, olasılığı yaratır, tercih insanındır. Burke, insanın, ulusların kaderinin çoğunu kontrol etme yeteneği üzerinde büyük vurgu yapmıştır. Bu vurgulamayı, durumların gidişatını belirleyen ve in-

¹⁹ *Corr.*, III, 204.

²⁰ Aynı zamanda bkz. *ibid.*, III, 156.

sanların kontrolü altında olmayan daimî iç nedenler ile işleyişinde düzensiz olan ve insanların kontrolü altında bulunan rastlantısal ya da "dış" nedenler arasında ayırım gerçekleştirerek yapmıştır. Burke, ilk kısımdaki nedenleri belirleme olasılığını reddeder ve sonuç olarak genel nedenlerin formüle edilmesi üzerine dayanan bir teori oluşturan Montesquieu'dan ayrılır.

İnsanlar ve insanların işleri konusunda yapılan bütün spekülasyonlarda rastlantısal olan şeyleri daimî nedenlerden ve değiştirilemeyen sonuçlardan ayırmak önemsiz bir şey değildir. Yolumuzdan tam bir sapma oluşturan, hareketimizdeki her düzensizlik değildir... Manevî dünya, bu konuda (yani durumların gidişatının daimî nedenleri konusunda) spekülatif insanlar açısından bir eğlence (liberal ve gerçekten ustaca yapılmış, fakat yine de sadece eğlendirici bir şey) hizmeti gören şeyden daha belirli bir şey üretmez. İnsanlık tarihinin, bir devletin talihini zorunlu olarak etkileyen iç nedenler konusunda kesin bir teori oluşturma yolunda zemin sağlayacak derecede tamamlanıp tamamlanmadığından şüphe duymaktayım. Bu tür nedenlerin işleyişini reddetmekten çok uzağım: Fakat onlar, ebedî olarak belirsizdir ve bir topluluğu ortaya çıkarma, durgunlaştırma ve bazen yok etme eğilimi içinde olan dış nedenlere (yani rastlantısal yakın nedene) göre çok daha belirsiz ve tespit edilmeleri de çok daha zordur (V, 234-35).²¹

Bir özet yapmak gerekirse, hepsi belli derecede Tanrıdan kaynaklanan üç tane nedensellik bulunmaktadır: (1) O'nun bazen ortaya çıkan doğrudan nedenselliği; (2) insanlar açısından anlaşılmasız olan ve insanın doğası ile insanın toplumla bağlantısının doğasından kaynaklanan - ki her ikisi de Tanrının yaratığıdır ve O'nun iradesini uygular - toplum içinde faal olan daimî nedenler; ve (3) büyük oranda ulusların gidişatını belirleyen ve O'nun iradesini yürürlüğe *koyabilen* en yakın neden olarak insan aklı. İkinci sıradaki nedenselliği, yani toplumda determinist (gerekirci) bir şekilde işleyen genel nedenleri reddederken Burke, insan çabasının faydalılığını teyit eder ve bir sosyal ve siyasî bilim olasılığını reddeder. Toplumlar, hükümetin, toplumu yöneten yasalar üzerine kurulmuş planlara bağlı kalmasıyla gelişmezler. Bu tür yasalar bilinmezler, belki de bilinemezler. Bunun yerine toplumlar, yukarıda belirtilen ilk iki sınıf nedenin Tanrı tarafından işletilmesiyle ve bütün araçları belli bir hedef çerçevesinde düzenleyerek tek bir plan çerçevesinde değil, bütün kurumları ve yasaları, büyüyen ve değişen topluma sürekli uyduacak şekilde düzenleyen insan aklının faaliyetleriyle gelişirler. Bazı zamanlar ilk iki sınıf nedenin işlemesi, üçüncüsünün faaliyeti söz konusu ol-

---

²¹ Aynı zamanda bkz. *Works*, VI, 27.

maksızın bile²² ya da kötü insan tercihi olarak görünen şeye rağmen gelişmeyi ortaya çıkartabilir. Böylece iyi olan şey, görünüşte kötü olandan doğabilecektir. Bu, Burke'ün özgür insan aklının zorunlu işleyişi konusunda ısrar etmesiyle, determinist (gerekirci) organik toplum teorisi olmaktan kurtarılmış bir gelişme teorisidir.

Burke'ün genel doğal toplum yasalarını içeren bir sosyal bilim olasılığını reddetmesi, onun "metafizik (fizik ötesi)" toplum teorileri olarak isimlendirdiği şeylere karşı karşıtlığının bir parçasıdır. Yine bu reddetme, Burke'ün insanların bir tarih çalışmasından genel doğruları çıkartabileceğini reddetmesinin de bir parçasıdır. Burke, bu görüşü, daha önce farkına varıldığını düşünmediğim bir pasajda öz bir şekilde ifade etmiştir: "İnsan ilişkileri ve insan davranışları metafizik bir doğada olmadığından ve konu, somut, karmaşık ve manevî olduğundan, bu ilişkiler ve davranışlar, (istisnasız, ki istisna onu hiçbir şey düzeyine indirecektir) belli bir kurala tabi tutulamazlar" (XI, 69). Buradan çıkan sonuç, ulusal işleri yürütenlerin, nihaî hedef olsa bile bilinemeyeceği için, bütün ulusun kendine yöneldiği tek bir uzun vadeli hedef için kullanılacak araçlar keşfedemeyecekleridir. Böyle bir hedef bilirse bile ona ulaşma araçları, bazı bilinmeyen toplum yasalarından çıkarılmak zorunda kalınacaktır. Bunun yerine işleri yürütenler, ortaya çıkan zorlukları ele almalı ve çözmeliler, kurum ve yasaları yeni geleneklere ve ihtiyaçlara yavaş bir şekilde uydurmalı ve her şeyin ötesinde daha önceki çağların bilgeliğinden devraldıkları kurum ve yasaları korumalıdır. Burke, bu fikri bir bütün olarak iki pasajda ifade etmiştir:

Hıristiyan devletler, mevcut büyük durumlarına çok uzun bir zaman içerisinde ve çok sayıda rastlantıların sonucu olarak ulaşmışlardır. Onlar, gördüğümüz duruma, daha fazla ya da daha az nimet ve yetenekle gelmişlerdir. Onlardan hiçbiri, düzenli bir plan üzerine ya da herhangi bir tasarı bütünlüğüyle kurulmuş değillerdir. Anayasaları sistematik olmadığı için, ileri derecede sivrilmiş ve diğerlerinin yerine geçen belli bir hedefe yönlendirilmiş de değillerdir. Onların benimsedikleri amaçlar, en ileri düzeyde çeşitliliktedirler ve belli bir tarzda sonsuz hale gelmişlerdir. Bütün eski yüzyıllarda devlet, insanlara yönlendirilmiştir ve insanlar devlete uydurulmamıştır. (V, 373)

Eski yapılar sonuçlarıyla teste tabi tutulurlar. Eğer insanlar mutlu, birleşmiş, zengin ve güçlü ise, biz geri kalanını varsayıyoruz. İyi yerden çıkartılanın iyi olduğu sonucuna varıyoruz. Eksik yapılarda teoriden sapmalar konusunda düzelticiler bulunmuştur. Gerçekten onlar (düzel-

²² *Corr.*, IV, 290: "tamamen kendi haline bırakıldığında Doğa, (devletin) çaresiz hastalıkları içinde çoğunu yapar."

ticiler) değişik gerekliliklerin ve tecrübelerin sonucu olarak ortaya çıkmışlardır. Herhangi bir teoriden sonra oluşturulmuş değillerdir: tersine teoriler onlardan çıkartılır. Biz, onlarda 'en iyi şekilde elde edilmiş hedefi görürüz ki, aynı noktada araçlar, bizim orijinal tasarım olarak gördüğümüz şeye mükemmel düzeyde uyumlaştırılabilir görünmemektedir. Tecrübe yoluyla öğretilen araçlar, orijinal projede bulunan siyasî hedeflere daya uygun düşebilir. Bu araçlar, yine ilkel anayasa çerçevesinde tepki verebilir ve bazen kendisinden ayrılmış göründükleri tasarımın kendisini geliştirebilirler. Bütün bunların garip bir şekilde İngiliz Anayasasında örneklendirildiğini düşünüyorum (III, 460-61).

Burke, burada tekrar, gelişmeye yönelik olan İlahî yönlendirmenin insanın özgür iradesine bağlı olduğu fikrini vurgulamıştır. Gelişmenin, görünüşte kötü tercihten ortaya çıktığı istisnalar bulunsa bile, sadece, insanın, özgür iradesini kullanması durumunda ve kurumların değişen durumlara sürekli ve yavaş bir şekilde uydurulmasını içeren bir görev olarak, devralınan kurumları koruyarak gelişmeye yardım etmesi durumunda, toplumların, Tanrının doğrudan ve genel nedenleri yönlendirmesiyle büyüdüğü ve geliştiği bir gerçektir.

Bu teori, organik bir teori değildir. Bir organik tarih teorisi, bütün kısımlarında gelişen bir ulus ya da uygarlık öngörür ki, her kısım, diğerleriyle başarılı bir uyum içindedir ve gelişmenin bütünü, insanların üzerinde kontrolünün bulunmadığı doğal ve genel yasalar tarafından yönlendirilir. Burke'ün tarih görüşü, hatalı bir şekilde organik bir teori olarak isimlendirilmiştir.²³ Çünkü her iki görüş bazı ortak özellikler paylaşmaktadır: Her ikisi, karmaşık bir sosyal yapının birbirleriyle ilişkili kısımlarının yavaş bir şekilde gelişmesini içermektedir. Ancak bazı nedenlerden dolayı Burke'ün toplumun gelişmesi teorisi, organik bir teori değildir. Birincisi, Burke'ün toplumun gelişmesi teorisi, tamamen kendi içinde yer alan ilkelere dayanmamaktadır. Toplumsal gelişmenin zorunlu nedeni, üstün bir Tanrının iradesidir. İkincisi, Burke, insan iradesinden bağımsız olarak işleyen ve durumların akışını belirleyen genel doğal nedenleri insanın tek başına keşfedebileceğini reddeder. Üçüncüsü, Burke, insan-toplum benzerliğini reddeder ve bir ulusun sonsuza kadar olmasa bile sınırsız bir şekilde gelişmesinin akla yatkın olduğu görüşünü taşır.²⁴

²³ Örneğin, Vaughan, *op. cit.*, II, 26; bu yanlış algılamalar, Cobban *op.cit.*, ss. 90-91 tarafından fark edilmiştir.

²⁴ Bu yorumun teyidi için bkz. MacCunn, *op. cit.*, ss. 60-62 ve Barker, *op. cit.*, s. 233. Burke'ün, organik tarih görüşünü açık ve kapsamlı bir şekilde reddetmesi konusunda bkz. *Works*, V, 124, 234-35 ve *Hansard*, XVII, 669.

Burke'ün tarih görüşünün tamamlanabilmesi için geriye bir problem kalmaktadır, o da insan doğasının durumudur. İnsan doğası değişir mi ya da o her yerde aynı mıdır? Aydınlanma çağı düşünürlerinin çoğunun, insan doğasını, temelleri bakımından statik oldukları gördükleri ve Profesör Lovejoy'un "uniformitarinizm" (yeknesakçılık)²⁵ olarak tanımladığı ya da Profesör Collingwood'un "statik ve daimî bir şey, tarihsel değişimlerin ve bütün insan faaliyetlerinin yönünü oluşturan değişmez taban"²⁶ olarak belirttiği şey konusunda anlaşıkları ortaya konmuştur. Örneğin Hume, görüşünü şu şekilde ifade etmiştir: "İnsanlık bütün zamanlarda ve bütün yerlerde o kadar aynıdır ki, tarih, bu bakımdan bize yeni ya da tuhaf hiçbir şey getirmemiştir. Tarihin temel fayda sağlayan yönü, sadece insan doğasının sürekli ve evrensel nitelikteki ilkelerinin keşfedilmesidir."²⁷ Montesquieu ile onun takipçileri²⁸, Rousseau,²⁹ ve Voltarie³⁰ de Hume ile aynı görüştedir. Aydınlanma çağının tarih görüşü, insan doğasının değişmediği düşünülüyorsa, geçmişin, çağdaş Avrupa insanının insanî doğasını yaratan sürekli bir süreç olarak algılanamayacağı gerekçesi çerçevesinde tarihsel olmadığı yolunda eleştirilmiştir. Buna göre tarih, sadece, içinde insan doğasının değişmeyen temellerinde yüzeysel değişikliklerin ortaya çıktığı bir süreç olarak görülmelidir.³¹ Kendi çağının Burke'ü, acaba evrensel ve değişmeyen nitelikteki insan doğasına inanıyor muydu? Bu sorunun cevabı, kesinlikle açık değildir. Eğer biz, onun statik insan doğası görüşünü reddettiğine inanabilseydik, onun tarih görüşü daha tutarlı olurdu. Böylece onun geleceğe dönük bir sosyal ütopya önermeyi reddetmesi de açıklanabilecekti. Eğer Burke, insan doğasının sürekli değiştiği görüşüne sahip olsaydı, mantıkî olarak yeni problemlerin ortaya çıkmaya devam edeceği ve bunların sonsuz nitelikte çözümler gerektireceği sonucuna ulaşması gerekirdi.³² Fakat Burke, bu problemle ilgili olarak kararsız gözükmektedir. Bir taraftan Burke, birkaç farklı durum çerçevesinde, "o günlerde (Elizabeth'in döneminde) ve bizim dönemimizde aynı olan ve hiçbir rastlantısal şartın tamamen değiştiremediği te-

²⁵ A. O. Lovejoy, *Essays in the History of Ideas* (Baltimore, 1948, ss. 79-82.

²⁶ R. G. Collingwood, *The Idea of History* (Oxford, 1946), s. 82.

²⁷ C. L. Backer, *The Heavenly City of the Eighteenth Century Philosophers* (New Haven, 1932), s. 95 tarafından alıntılanmıştır.

²⁸ F. T. H. Fletcher, *Montesquieu and English Politics (175-1800)* (Londra, 1939), s. 269.

²⁹ Leslie Stephen, *History of English Thought in the Eighteenth Century* (Londra, 1881), II. 211.

³⁰ Ernst Cassirer, *The Philosophy of the Enlightenment* (çev. F. C. A. Koelin ve J. P. Pettegrove) (Boston, 1955), ss. 218-19.

³¹ Collingwood, , *op. cit.*, ss. 82-85, Becker, , *op. cit.*, ss. 97-98.

³² Collingwood, , *op. cit.*, s. 85.

mel çalışma karakteri bulunduğu",³³ "insanların değişmediği, fakat her zaman nasıllarsa aynı şekilde kaldıkları" (V, 249) ve insanlardaki "kötülüğün nedenlerinin daimî nitelikte olduğu" (III, 419) yönündeki yaygın olan görüşü ileri sürer. Ayrıca, Burke'ün, insanın kendi doğasından dolayı daha akıllı hale gelebileceğini reddettiğini hatırlamalıyız. Diğer taraftan, Burke, "insan aklının ve insanların işlerinin, sonu olmayan değişikliklere maruz kaldığını ve bunların tamamen yeni olanlar ile aranmamış olanların bir kombinasyonu olduğunu" kabul etmiştir (IV 469). O, aynı zamanda uygar insan ile yabânî insan arasında bulunabilecek herhangi bir insan doğası kimliğini reddetmiştir. Kendisinin 1777'de yazılan *Address to the King (Krala Hitap)* kitabında, "cahillik ve barbarlıktan dolayı kendilerinden insan doğasının izlerinin neredeyse tamamen silindiği (Amerika'da bulunan) vahşi ve acımasız yabânî yamyam kabilelerinden" bahsetmiştir. Aynı yıla ait başka bir çalışmasında da, aynı görüşü tekrarlamış, fakat bu defa "neredeyse" kelimesini kullanmamıştır (VI, 171, 189). Ayrıca Burke, Avrupa insanların doğasıyla Hintlilerinkilerin aynı olduğu görüşünü reddetmiştir. Bir keresinde "*kendi kafalarının anayasasında* (italikler bana ait) bile bir farklılık olarak görülebilecek şeylerden" (XI, 62) ortaya çıkan Hindistan'daki adalet işini yürütme zorluklarından bahsetmiştir. Burke, italik olarak yazılan deyimini, Fransız Devrimi sırasında insan doğasında ortaya çıkan değişimi betimlemek için de kullanmıştır. Kullandığı başka deyimler de onun daha sonraki yıllarında statik insan doğası görüşünü sorguladığını göstermektedir. Bütün bu kanıtlar bir araya getirildiğinde, Burke'ün herhangi belli bir toplumda insan doğasının aynı olduğuna inandığı, Burke'ün insan doğasının her yerde aynı olduğu sonucunu çıkarttığı ve hayatının sonuna doğru Burke'ün belli bir toplumda bile insan doğasının önemli oranda değişebileceğini düşündüğü sonucuna ulaşılmaktadır.

Özet olarak bu söylenebilir. Burke'ün tarih görüşü sınırlıdır. Mantiğiyle, hisleriyle ve çeşitliliğiyle ortada bulunan insan fikrine dayanır. Sonuç olarak, Burke, standart makul insandan uzaklaşma fikrine dayandırılan gerçekçi tarih görüşüne karşıdır. Burke'ün görüşü, sürekli gelişmeyi ve ulusal hayatın gelişmesini içeren bir görüştür. Burke, bu gelişmenin bir parçası olarak insanın özgür iradesini vurgulayarak organik teorinin determinizminden (gerekirciliğinden) uzaklaşır. Aynı şekilde Burke, bütün geçmişin şu an için gerekli olduğu konusunda ısrar ederek gerçekçilerin ifşalarından uzak durur. Burke, bir ulusun, yaşayan bilgeliği, (belirlenemeyen) psikolojik mutluluğu ve temel manevî değerlerin bilgisini değil, kurumlarını, maddî raha-

---

³³ Annual Register, I, 263.

tını, bilimi, sanatı, edebiyatı ve davranış tarzlarını geliştirebileceği olasılığı üzerinde durmuştur. Bu sınırlı gelişmenin nihaî nedeni Tanrıdır ki, onun yolları anlaşılabilir ve O, bazen müdahalede bulunarak doğrudan, insanların keşfedemediği genel toplum yasaları yoluyla da dolaylı olarak faaliyet gösterir. Ulusal gelişmenin en yakın nedeni, insan aklıdır ya da daha dar olarak ifade etmek gerekirse, miras alınmış yasaları ve kurumları koruyarak ve değişen şartlara uysunlar diye onlarda küçük ayarlamalar yaparak ulusal gelişmeyi ortaya çıkaran ulusal liderlerin davranışlarıdır. Tanrının doğrudan ve dolaylı kontrolünden dolayı gelişme, bazen insanların yardımı olmaksızın ya da insanın hatalarına rağmen devam edebilir; fakat genel olarak gelişme, devlet adamının, bir ulusun hayatının sürekli ve sonu olmayan şekilde geliştirilmesi yönündeki amacı konusunda Tanrıya yardım etme kararına bağlıdır.